

Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar Türkiye'de Karikatürün Tarihsel Gelişimi

Mehmet KAYA*
Meltem ACARLI*

ÖZET

Karikatür, insanın her türlü durumunu abartılı çizgilerle ve ince bir zekâyla kuşatarak, izleyeni kimi zaman tebessüm etmeye ya da gülmeye, kimi zaman da eleştirel düşünmeye sevk eden, çizim ve edebiyat sanatlarının bileşiminden oluşan ve büyük oranda mevcut duruma muhalif içerikler üreten bir sanat türüdür. Mizah ile harmanlanan karikatür sanatı eğlendirme olgusunun vermiş olduğu rahatlama ortamıyla birlikte en acı gerçekleri ortaya koyarken bile çoğu zaman kırıcı olmaktan uzaktır. Bu nedenle karikatür sanatında genellikle her türlü iktidara karşı kamu yararını gözeterek eleştirel bir dil kullanımı alışıl gelmiş bir durumdur. Ancak kimi zaman karikatürlerde, edebiyat sanatının kıvrak dil özelliğinden ve resim sanatının deforme edilmiş abartılı çizimlerinin dikkat çekiciliğinden yararlanılarak toplumsal yeni bir olgunun inşası veya mevcut algıyı değiştirmek amaçlı olarak içerikler üretildiği de gözlemlenmektedir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin inşasında, modernleşmeyi halka aktarmanın bir aracı olarak karikatür sanatından sıkça yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet tarihi, Modern Türk kadını inşası,

ABSTRACT

Caricature is the art of portraying all manners of the human condition with exaggerated drawings, a sharp sense of humour, sometimes to lead the reader into laughter but other times to critical thought, combining both drawing and literature and mostly consisting of content that is contrary to the situation of current affairs. With the combination of humour and the art of caricature, creating a relaxing environment of entertainment, caricature can touch on the most bitter truths but still veer away from being offensive. For this reason, the use of critical rhetoric in caricature, being critical of the government for the good of the general public is a theme that is seen in a number of examples. However, in some cases caricature uses the sharp wit of literary art and the exaggerated style of drawing borrowed from art to draw attention to the construction of new phenomena in society, creating content aimed to change existing perceptions. In the construction of the foundations of the Republic of Turkey, the successor of the Ottoman Empire, the art of caricature was used in many cases as a vehicle of modernisation in society.

Keywords: Republican history, the construction of the image of modern Turkish women,.

* Doç. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi dr.kaya40@hotmail.com

* Dr. İletişim ve Halkla İlişkiler Uzmanı meletemacarli@hotmail.com

KARİKATÜR SANATININ GELİŞİMİ

İnsanoğlu doğada var olduğu andan itibaren kendini ifade edebilmek, bilinçli veya bilinçsiz olarak gelecekte herhangi bir zamana ileti yollayabilmek için mağara duvarlarına çizdikleri figür ve desenlerle resim sanatının temellerini atmışlardır. Sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte bu dönemde çizilen iki boyutlu ilkel duvar resimlerinin bazılarında gerçeklik deforme edilmiş haldedir. Mağara devri sonrası yerleşik düzene geçen ve medeniyetler oluşturmaya başlayan insanoğlunun, Antik Mısır'da insan başlı aslan vücutlu veya kuş başlı insan vücutlu heykel ve kabartmalar ürettikleri veya Antik Yunan şehir devletlerinde halkın Şarap Tanrısı Dionysos'a adaklar adadığı ayinlerde izleyenlere çeşitli duyguları aktarmak amacıyla karikatürize edilmiş maskeler, gerçeküstü çeşitli mitolojik figürler kullandıkları bilinmektedir. Ortaçağ boyunca da Avrupa'da dini temalı vitray, heykel, tavan ve duvar süslemelerine rastlanmaktadır. Bazı kaynaklar bu figür ve desenleri karikatür çizim olarak değerlendirmektedirler. Bu görsel malzemelerin mizah üretmek amaçlı olarak abartılmış veya deforme edilmiş bir halde sunulmuş olduklarını kabul etsek bile bunları karikatürü çizim kapsamına dâhil etmek yanlış olacaktır.

Zira bir karikatürü diğer görsellerden ayıran en temel özelliklerden biri, aydınlanmış ve eleştirel düşünce sistemine ulaşmış bir bilinç tarafından ortaya konulmuş olmasıdır. Dolayısıyla Antikçağlarda oluşturulmuş, gerçeğin deforme edilmiş haldeki görsel malzemelerini karikatür olarak değerlendirmek karikatürün eleştirel düşünce gerçeğini yadsımak olur. O nedenle bu tip görseller, yazısız karikatür sanatının ancak ataları sayılabilir. Hiç kuşkusuz karikatür sanatı varlığını insanlığın ortak mirasını yaratan Rönesans'ın aydınlanmış, eleştirel düşünce bilincine ulaşmış kültür birikimine borçludur.

Rönesans'ın beşiği sayılan İtalya karikatür sanatının da doğum yeri olarak kabul edilmektedir. Karikatür sözcüğü, İtalyanca doldurma veya yükleme anlamına gelen “*caricare*” sözcüğünden türetilmiştir (Pope, 2012: 1). Karikatür sanatı, Rönesans'ta bir tek resmin birçok kere basılmasını sağlamak için tahta oymacılığı, hakkâklık, gravür gibi çeşitli sanatlarla birlikte gelişmiştir. Karikatürlerde insanları veya tipleri yergili olarak canlandırma şekli ilk defa 16. ve 17. yüzyıllarda Agostino Carracci (1557-1602) ve Giovanni Bernini (1598 - 1608) tarafından ele alınmıştır. 18. yüzyılda yıldızı parlayan karikatürcüler ise İtalyan Giovanni Tiepolo (1696-1770) ve İngiliz William Hogarth'dır (1697-1764). Ayrıca Rönesans'ın ünlü ressamlarından Leonardo da Vinci (1452 -1519), Michelangelo (1475-1564) ve Rembrandt (1606-1669) gibi döneme damgasını vurmuş pek çok sanatçının insanları fiziksel olarak gerçekliklerinin dışında farklı tasvir ettikleri de olmuştur.

Karikatürün bir sanat olarak gelişip, kitlelere ulaşmasını sağlayan bir diğer etmen ise matbaadır. 1450 yılında Alman Johann Gutenberg tarafından oynak harfler tekniğinin kullanımına olanak veren icadı matbaanın, çoklu üretimi sayesinde iletişim alanında büyük değişiklik yaşanmıştır. Karikatür sanatı da bu gelişim ile birlikte ivme kazanmış, zamanla gazete ve dergi içeriklerinin ayrılmaz bir parçası durumuna gelmiştir.

Karikatür sanatının ilk dönemlerinde tanınmış kişilerin portreleri abartılarak çizilmiştir. Bu nedenle karikatürün “anlam yüklü portre” olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Ardından gelen süreç içerisinde karikatürlere eşlik eden yazılarda kişi ve olaylar altyazılar eşliğinde verilmiştir. Bu dönemde fıkralar karikatüresel çizgilerle süslenmiştir. Karikatürlerde insan formları deforme edilmiş, abartılarak veya olduğundan daha küçük çizilmiş, herhangi bir canlının vücut veya gövdesinin bir bölümü insana eklenmiş olabilir. Söz oyunları yapılarak da komik öge oluşturmak mümkündür. Başka bir deyişle, karikatür sanatı her türlü olay, olgu, kişi veya nesneyi kendine konu edinebilir. Böylece yaşamın her evresi mizahi bir şekilde ele alınarak toplumu etkileyen her türlü olayın karikatürlerde yeniden üretilerek gündeme getirilmesi sağlanır. Düz bir metnin sayfalarca anlatacağı birçok konu karikatürler aracılığıyla gösterildiğinde etkisi metinden çok daha büyük olduğu yadsınmaz bir gerçektir.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA KARİKATÜR SANATININ GELİŞİMİ

Tanzimat ve I. Meşrutiyet Dönemi

Türkler, 1071 yılında birçok medeniyetin beşiği olan Anadolu'ya yerleşmiş, 1299 yılında kurdukları Osmanlı Devleti'nin 1453 yılında İstanbul'u almasıyla, Balkanlar'dan Kafkasya'ya, Kuzey Afrika'dan Ortadoğu'ya kadar 3 kıtaya sahip bir imparatorluk kurmuşlardır. Osmanlı, çok çeşitli ırkları, dilleri, dinleri başka bir deyişle çok kültürlülüğü uhdesinde barındıran bir coğrafyaya sahip iken 19. yüzyılda birçok alanda Batının oldukça gerisindedir. Bu dönemde imparatorluk hem ülkenin aydınlarının hem de Batının baskısıyla birtakım reform hareketlerini gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Batılı ülkelerin Reform, Rönesans, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'nin etkisi sonucu siyasi, askeri, kültürel ve ekonomik alanlarda gelişmişliğini, Osmanlı referans olarak hareket etmeye başlamıştır. Modern Batı dünyasına ayak uydurma çabası içinde eşitlikçi, yenilikçi ve anayasal bir düzene geçmek zorunda kalan Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856), I. Meşrutiyeti (1876) ve II. Meşrutiyeti (1908) ilan ederek insan hakları ve siyaset açısından Batı kültürüne yaklaşmaya başladığının ilk sinyallerini vermeye başlamıştır. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan gayrimüslim azınlıklar tarafından Batılı etkiler İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde gözlemlenmekteyse de içe kapalı bir yaşam tarzına sahip Müslüman vatandaşların Batı kültürünün gelişmişliğinden etkilenerek harekete geçmeleri uzun zaman almıştır.

Ülkeler arasında kültürün transfer edilmesini ve yaygınlaşmasını sağlayan en önemli araçlardan biri matbaadır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu içinde matbaanın yaygınlaşmamasının birçok nedeni bulunmakla birlikte temel sebeplerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu'nda kutsal kitap Kuran-ı'nın matbaa aracılığıyla çoğaltılmasının kabul görmemesidir. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde 1490'lardan itibaren hemen her dilde yayım yapan basımevleri bulunmasına karşın, dini olmayan eserler basmamak şartı ile başkent İstanbul'da ilk Türk basımevi İbrahim Müteferrika ve Sait Efendi tarafından ancak 1727'de kurulmuştur. Basımevi, 1727'den sonra da yüz yıl kadar, varlığına tepki gösterilmeyen ama kendisi de varlık göstermeyen bir yapı olarak kenarda durmuştur (Koloğlu,1987: 107).

Osmanlı toprakları içinde gazete yayımlanması ilk kez Fransız Büyük Elçiliği tarafından 1795 yılında *Bulletin de Nouvel* gazetesi ile başlamıştır. Ancak ilk Türkçe gazetenin yayımlanması için 33 yıl gibi bir zaman geçmesi gerekmiştir. Avrupa'da basımevi ve basın yaygınlaşması ve gelişmesinde kapitalist ekonominin yerleşmesinde önemli bir etkisi bulunan gazetelerin Osmanlı İmparatorluğu içinde hayata geçmesi, Mısır Valiliğine atanan Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından *Vakayi-i Mısriye*'nin Kahire'de 1828'de yayımlanmasıyla gerçekleşmiştir (Koloğlu, 2014: 19). Gazetede kullanılan dil büyük oranda Türkçe olmakla birlikte oldukça ağdalı Osmanlıcadır. Yedi yıl yaşayan gazete, Mısır Osmanlı savaşları sırasında çok sayıda basılarak Anadolu'nun içlerine kadar dağıtılmıştır (Oral, 1968: 70) Daha sonra Osmanlı İmparatorluğuna karşı çıkardığı isyandan da anlaşılacağı üzere Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın gazete çıkarmasındaki amaç edebi veya kültürel kaygılar taşıdığından değil, askeri amaçlı iç iletişim kaygısındanır.

1831 yılında Padişah II. Mahmut'un isteğiyle ve bizzat kendisinin adını koyduğu, devletin resmi gazetesi olarak yayımlanan *Tavkim-i Vakayi* Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yayımlanmış ilk gazetedir. 1840 yılında devletin teşvik yardımı ile İngiliz vatandaşı olan William Churchill tarafından yayımlanmaya başlayan *Ceride-i Havadis* ise ilk yarı resmi gazetedir. Müslüman Türk bir girişimci olan Ağâh Efendi'nin 1860 yılında *Tercümân-ı Ahvâl*'i yayımlaması ile özel teşebbüslerin basında yer almalarının önü açılmıştır.

Yine Batıya kıyasla karikatür sanatının Osmanlı toprakları içinde kendine bir alan bulması oldukça geç bir tarihe rastlar. Köklü bir mizah ve "Ahşap oymacılığı, Hat, Sülüs, Ebru, Minyatür, Nakş, Çini, Seramik ve Tezhip" gibi çizime dayalı köklü bir sanat geçmişine sahipken, Osmanlı'da dini inanç gereği portrelerin çizilmesi veya yüz tasviri günah sayıldığından karikatür sanatı da diğer tüm sahne ve güzel sanatlarda olduğu gibi gayrimüslim vatandaşların öncülüğünde gelişmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yayımlanan ilk mizah gazetesi, 1856 yılında Hovsep Vartanyan tarafından Ermenice yayımlanan *Meğu'dur* (Arı). İlk karikatür ise 1867 yılında Arif Arifaki tarafından çıkarılan *İstanbul* adlı gazetede yayımlanmıştır. Ali Raşid ve Filip Efendi tarafından 1868 yılında kadınlara yönelik çıkarılan *Terakki* gazetesi ile birlikte 23 Ekim 1870'de aynı adı taşıyan

mizahi bir ek yayımlanmaya başlanmıştır. Gazetenin adı 20 Aralık 1870'de *Terakki Eğlencesi*, 13.sayıya ulaştığında ise *Letâif-i Âsâr* olarak değiştirilmiştir. Bu gazete ilk karikatürünü 6 Şubat 1871'de tam sayfa olarak yayımlamıştır (Çeviker, Röportaj) Ülkemizde karikatür sanatının gelişimi ilerleyen yıllarda kendine has üsluplarıyla yayımlanan mizah gazete ve dergilerin oluşmasıyla devam etmiştir.

Diğer gazetelerden bağımsız yayımlanan ilk Türkçe mizah dergisi, Paris'te öğrenim görmüş, bu süre içinde Alexandre Dumas'ın sekreterliğini yapmış, Kayseri doğumlu Rum bir Osmanlı vatandaşı olan Teodor Kasap (1835 -1905) tarafından İstanbul'da 24 Kasım 1870'de çıkarılan *Diyojen* adlı gazetedir. Bu gazete Türkçe çıkmadan önce Rumca, Ermenice ve Fransızca olarak da yayımlanmıştır. Diyojen'in yazar kadrosu arasında Âli, Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik gibi isimler bulunur (Oral, 1968: 112). Önceleri haftada bir yayımlanan Diyojen, daha sonra haftada üçe çıkmış, gazete 120. sayısına ulaştığı 23 Kasım 1871'de ilk karikatürü yayımlamıştır. 1870 - 1873 yılları arasında yayım yapan gazete bu dönem içinde Kararnâme-i Âlî* gereği üç kez süreli olarak, 184. sayıya ulaştığında ise süresiz olarak kapatılmıştır (Çeviker, Röportaj)Diyojen hem ilk Türkçe yayımlanan mizah gazetesi, hem de kapatılan ilk mizah gazetesi olması bakımından büyük önem taşır.

Teodor Kasap, 3 Nisan 1873'de *Çingiraklı Tatar* gazetesini yayımlamaya başlamış, ancak *Çingiraklı Tatar* da 89. sayıya ulaştığında kapatılmıştır. Mizah alanındaki bu boşluğu yine Teodor Kasap tarafından 30 Ekim 1873'de çıkarılan *Hayal* doldurmaya başlamıştır. Teodor Kasap *Hayal*'in başyazarı, Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşı Nişan G. Berberyan (1842 -1097) ise baş çizeridir. Bu birliktelik bugün bile geçerliliğini koruyan karikatürün gazete sayfasına bir makale ağırlığıyla yerleşmesinin temelini atmıştır (Çeviker, 1986: 3). Başyazar gündemdeki sorunsalı kaleme alır, çizer ise yazıda dile getirileni karikatüre yansıtır. *Hayal*'in içeriğini büyük oranda geleneksel Türk ortaoyunu karakterleri Hacivat ve Karagöz'ün karşılıklı konuşmaları oluşturmaktadır (Çeviker, 1997: 6). *Hayal* gazetesi 18 Haziran 1877'de süresiz olarak kapatılmış ve Teodor Kasap hakkında üç yıl mahkûmiyet kararı verilmiştir.

Teodor Kasap ve Berberyan'nın öncülünü ettiği mizah yayımlarının ardından *İbretname-i Âlem* (1873), *Tiyatro* (1874), *Latife* (1874), *Şarivari Medeniyet* (1874), *Kahkaha* (1875), *Geveze* (1875), *Kara Sinan* (1875) *Meddah* (1876) ve *Çaylak* (1876) vb. mizah dergileri yayımlanmaya başlamıştır (Topuz, 1997: 212). *Çaylak*, Osmanlı toprakları içinde Türk bir vatandaş tarafından çıkarılan ilk mizah gazetesidir. (Çaylak) Mehmet Tevfik tarafından çıkarılan gazete, zamanına göre en ince esprileriyle donatılmış olduğundan baskı sayısı rekor kırmıştır. Bu popüleritesi nedeniyle gazete taşıdığı adı sahibine lakap olarak bırakmıştır. Bu dönemde gazetelerin ortasında bir pul bulunmaktadır. Bu pul, sarayın izni ile belli sayıda resmi makamlardan alınmakta ve gazetenin sansürden geçtiğini göstermektedir (Oral, 1968: 123).

1861'de tahta çıkan Abdülaziz 1876'da tahtan indirilmiş, yerine getirilen, akıl sağlığı yerinde olmayan V. Murat ancak üç ay tahtta kalabilmiştir. Aynı yıl Sultan II. Abdülhamit Meşrutiyet yönetimine geçileceği sözünü vererek tahta çıkmıştır. Sadrazamlığa getirilen Mithat Paşa tarafından Belçika Anayasası'ndan yararlanılarak ilk Osmanlı Kânûn-i Esâsî (Anayasa) hazırlanmıştır. Yeni kurulan Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan tarafından kabul edilen bu Anayasa 23 Aralık 1876'da 1001 parça top atılmak suretiyle millete ilan edilmiştir (İnuğur, 1999: 313). Ancak Padişahın ilk işi, Balkanlardaki bağımsızlık arayışını, 93 Harbi olarak adlandırılan (1877-1878) Osmanlı-Kırım Savaşını ve Anayasal düzenin şeraite aykırı olduğunu vb. sebepleri ileri sürerek I. Meşrutiyetin halka tanıdığı kısıtlı özgürlükleri ortadan kaldırıp, meclisi kapatıp, ilan ettiği anayasayı da süresiz askıya almak olmuştur. Aydın kesim tarafından sevinçle karşılanan I. Meşrutiyet 93 gün sürmüştür. Ardından gelen "İstibdat Devri", II. Meşrutiyet'in (1908) ilanına kadar devam eden 30 yılı aşkın bir süre devam etmiştir.

* Basının eleştirel yazılarına karşılık 1864 yılında Matbuat Nizamnamesi ile basına sansür uygulanır. Bu yasa 1867 yılında Sadrazam Ali Paşa tarafından ağırlaştırılır. Yasa bu nedenle Kararnâme-i Âlî olarak anılır. Teodor Kasap, Ali Suavi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi yazarlar bu yasa nedeniyle Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmışlardır.

II. Meşrutiyet Dönemi

Bu dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun, dışarıdan ve içeriden gelen baskılarla toprak kaybetmeye başladığı dönemdir. Abdülhamit'in, içeriden gelebilecek herhangi bir probleme tahammülü olmadığından, halkın demokrasi isteğini tehlike olarak görmüş ve basın özgürlüğü ile birlikte birçok özgürlüğü kısıtlamıştır. Basın aracılığıyla eleştirel düşüncenin halkı harekete geçirebileceğinin keşfedilmesi ile dönemin her türlü iletişim aracı sansüre maruz kalmış, hatta padişahın uzun burnu yüzünden “burun” ve hükümeti yönettiği Yıldız Sarayı'nın adı yüzünden “yıldız” gibi sözcükler bile yasaklı kelimeler arasına girmiştir. Gazete çıkarmak için gereken imtiyazı almak çok zor, zaman zaman da imkânsızdır. Bu konuyla bizzat Padişah ilgilenir ve tamamıyla emin olmadığı girişimlere izin vermez. Öte yandan bu şansı kazanan gazeteler de sık sık “tashi hataları” yüzünden kapatılır (Akçora, 2012: 53). Abdülhamit'in baskıcı rejimine rağmen yine de bu dönemde yayım hayatına giren gazete ve dergiler bulunmaktadır. *İkdam, Malumat, Mizan, Saadet, Sabah, Servet-i Fünunve Tercüman-ı Hakikat* vb. gazeteler bunlardan bazılarıdır (Arslan,2015: 81; Arslan, 2015: 515; Özler, 1990: 360).

Bir beylikten imparatorluğa dönüşen Osmanlı, bu dönemde hem içte hem de dışta ardı arkası gelmeyen sorunlarla boğuşmaktadır. Padişah halkı oyalamak maksadı ile çeşitli arayışlar içine girmişse de Balkanlardaki Türklerin durumu hiç de iç açıcı değildir. Makedonya'daki Türk Silahlı Kuvvetlerinden bazı birlikler istibdat hükümetini tanımadıklarını ilan ederek silahlı direnmeye başlamışlar, en kısa zamanda Meşrutiyetin ilanını istemektedirler (Oral, 1968: 123). Despotik bir tavırla ülkeyi yönetemeyeceğini anlayan II. Abdülhamit, Kânûn-i Esâsî'yi aynen yürürlüğe koyarak II. Meşrutiyeti (24 Temmuz 1908) ilan etmek zorunda kalmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı halk arasında büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Derhal iki siyasal parti ile iki dereceli seçime gidilmiş ve İttihat ve Terakki Partisi seçimi kazanmıştır. 17 Aralık 1908'de yeni Meclis-i Meb'usan çalışmalarına başlamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile basın ve yayım hayatı hızla canlanır. II. Meşrutiyet'in ilk dönemlerinde gümrükler matbaa makineleriyle dolup taşar. Basımevi kurmak dönemin en kârlı işi olduğundan hazır nakit parası olmayanlar, o günlerde ev eşyalarını satıp matbaa ve gazete kurmaya başlarlar (Akçora,2012: 54). Basın uzun zamandır beklediği sonsuz özgürlüğe kavuşmuştur. Sansürsüz yayımlanan gazeteler artık tuttukları tarafı net bir şekilde ortaya koymaya ve kutuplaşmaya başlamışlardır. Ancak bu sonsuz özgürlük ve kutuplaşma, İttihat ve Terakki Partisi'ni sert bir dille eleştiren *Serbesti* gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi'nin Galata Köprüsü üzerinde suikastına sebep olmuştur. İttihat ve Terakki, halkı özgürlük arayışına sürüklediğini düşündüğü gazetecileri tehlike olarak değerlendirmiş ve sansürü silah gücüyle uygulamaya başlamıştır.

Basını silahla susturma çabası, halk arasında tepkiyle karşılanmış, 13 Nisan 1909'da (Rumi takvimine göre 31 Mart'a denk gelen gün) tarihe “31 Mart Olayı” olarak geçen ayaklanmalar başlamıştır. İstanbul'da bazı askeri birliklerin de katılmasıyla Sultanahmet Meydanında büyük gösteriler yapılmış daha sonra geliş güzel harekete geçen ve frenlenemeyen topluluğun şuursuzca saldırıları sonucu *Şurayı Ümmet* ve *Tanin* gazetelerinin idareleri tahrip ve yağma edilmiştir (İnuğur,1999: 313). Halkı demokrasi arayışına ittiği düşünülen gazete ve dergiler kapatılmıştır. Şiddetin durdurulamayacağı anlaşılınca II. Abdülhamit 1909'da tahttan indirilmiş ve sürgüne yollanmıştır. V. Mehmet Reşat tahta getirilmiştir. Reşat, basındaki sonsuz sansürü sona erdirmiş ve tekrar bir sansür yasağı getirmiştir. İttihat ve Terakki ordu mensupları ile beş, on kişiyi geçmeyen İttihatçı liderler eline geçen II. Meşrutiyet iktidarının basın rejimini, önce güdümlü, sonra örfi idareli ve İtalyan, Yunan, Balkan ve özellikle I. Dünya Savaşları boyunca askeri sansüre maruz bırakmıştır (Oral, 1968: 227).

1911-1912 Osmanlı-İtalyan Savaşı, 1912-1913 Balkan ülkelerinin Osmanlı'ya başkaldırmaları, 1913 genç subaylar tarafından hükümete darbe girişimi, 1914 I. Dünya Savaşı'nın başlaması Osmanlı'nın giderek toprak bakımından küçülmesine, Batılı Devletlerin ise “Hasta adamı” paylaşma isteğine neden olmuştur. Bu savaşlar süresince ülkeyi yöneten İttihat ve Terakki Partisinin yöneticileri savaş sonrası yurtdışına kaçmış, V. Mehmet Reşat vefat etmiş, Vahdettin tahta çıkmıştır.

Yine de II. Meşrutiyetin vermiş olduğu dokuz aylık sonsuz özgürlük ortamı ve ardından gelen ayaklanmaya rağmen, mizah dergilerinin yayımlanmasında da büyük bir patlama yaşanmıştır. *Laklak, Protesto, Geveze, Karagöz, Mirat-ı Âlem, İncili Çavuş, Zuhurat, Dalkavuk, Nekregu, Kalem, Cingöz, Hacivat, Zevzek, Karakuş, Musavver Cellad, Püsküllü Bela, Eşref, Diken, Deccal, Eşek, Kaval, Ortaoyunu, Alay, Ayine-Ayna, Aydede, Güleryüz, Akbaba, Kelebek* vb. mizah dergi ve gazete ekleri 1908-1923 yılları arasında yayım hayatına girmişlerdir. *Eşek* adlı mizah gazetesi içerinde en büyük baskı sayısına ulaşmıştır. Bu küçük boyutlu gazete her kapatılışında, ilkinin anımsatan bir adla yayımlanmış; *Yuha, Kibar, Malum*, vb. Hemen her konuda ve eğilimde gazeteye rastlanan bu dönemde mizah basını önemli bir yer tutar. Çoğu haftalık ve haftada iki kez yayımlanan mizah gazete ve dergilerinin sayısı yüzün üzerindedir (Kabacalı, 1998: 137).

Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalayarak I. Dünya Savaşı'nda mağlup olduğunu kabul etmiştir. Batılı ülkelerin derdi ülkeyi paylaşmak, Anadolu halkının amacı ise ülkeyi işgalden kurtarmaktır. Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmasıyla savaştan savaşa sürüklenen acılı ulus, unuttuğu tebessüme yeniden kavuşabilmek için topyekûn silaha sarılmış, karikatür de bu savaşın içinde yer almıştır. Dünyanın ilk emperyalist savaşında, anti-emperyalist karikatürçülere büyük bir sorumluluk, sınırsız bir görev düşmüştür. Kendileri savaşçı, mizah dergileri silah, karikatürleri ise cephaneleri olmuştur (Çeviker, 1986: 22). Bu dönemde basında siyasi açıdan farklı uçlarda bulunan gruplaşmalar olmuş; kimileri İslamcı geleneği, kimileri Osmanlıcılığı, kimileri Türkçülüğü, kimileri Amerikan mandasına girmeyi, kimileri ise işgalci güçleri destekler bir tavırla yayım yapmışlardır. Mizah gazetelerinin tavrı genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı yeni Türkiye'nin temellerinin inşasına çalışan Anadolu'dan yanadır. Mizah basını milli mücadeleyi destekler nitelikte, bu davanın haklı gerekçesini halka aktarmanın bir aracı olarak karikatür sanatından sıkça yararlanmışlardır.

Ancak Refik Halit Karay tarafından İstanbul'da çıkarılan *Aydede* (1922) dergisi, işgalci güçleri ve onların işbirlikçilerini desteklemiştir. 90 sayı yayım yapan *Aydede* dergisi İstanbul hükümetini övmekte, Milli mücadelenin başkomutanı Mustafa Kemal'i yeren nitelikte yayımlar yapmıştır. Karay, Kurtuluş Savaşı'na karşı yazıları yüzünden savaş sonrası ülkeden kaçmıştır (Nesin, 1973: 198). Türk basının çok şey borçlu olduğu Sedat Simavi, farklı nitelikte birçok derginin yanı sıra *Güleryüz* (1921) adlı siyasi mizah gazetesini yayımlamaya başlamıştır. Dergi, Kurtuluş Savaşı'nı İstanbul'da işgal altında desteklemiştir.

Aydede ve *Güleryüz* mizah gazeteleri siyasi zıtlıklar üzerinden yayımlar yaparken İstanbul'da 11 Ocak 1923'de, dünyanın kaderine ağlayan melek kanatlı ikonik bir figürün gösterildiği, bağımsız bir mizah gazetesi yayımlanmaya başlamıştır; *Zümrüd-ü Anka*. Pazartesi ve perşembe olmak üzere haftada 2 defa yayımlanan derginin imtiyaz sahibi ve müdürü Semih Lütfi Erciyes'dir. Çizerleri arasında, Ramiz, Muhittin, Zeki Cemal, İsmail Hakkı, Selahattin, Haydar Şevket, Şefik, Mazhar Nazım, Sadi, Fahrettin gibi isimler bulunmaktadır.

SONUÇ

Henüz okuma alışkanlığının kitlesel bir boyuta ulaşmadığı, okuyucunun segmente edilmediği bir dönemde karikatür sanatı büyük bir görev üstlenmiştir. Yayınlanan karikatürler günümüz mizah anlayışından oldukça farklıdır. Karikatürlerde iletilmek istenen mesajlar görselden çok, üst yazı ile verilmeye çalışılmıştır. Osmanlı gibi minyatür geleneğinin süslü çizimlerine alışık olunan bir toplumda doğal olarak karikatürler de süslemelerle donatılmıştır. Magazin gazete ve dergiciliğinin henüz oluşmadığı bir dönemde *Zümrüd-ü Anka* mizah gazetesi kimi zaman kadın dergisi gibi çizimlerle okuyucusunun karşısına çıkmıştır. Ancak yine de *Zümrüd-ü Anka* mizah gazetesi dönemi içinde değerlendirildiğinde zamanının çok ötesinde, kadının da en az erkekler kadar toplumda etkin bir konumda göstererek modern Türk kadınının inşasında önemli bir görev üstlenmiştir denilebilir.

KAYNAKÇA

- AKÇURA, Gökhan (2012), *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- CANPOLAT, Mustafa- ÖNDER, Zafer (2017). *Edviye-i Müfrefde*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇEVİKER, Turgut (1986), *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*, Adam Yayınları, C. III
- ÇEVİKER, Turgut (1997), *Karikatür Üzerine Yazılar*, İris Yayınevi, İstanbul.
- ÇEVİKER, Turgut (1986), *Terakki Edelim Beyler*, Adam Yayınları, İstanbul.
- İNÜĞUR, Nuri (1999), *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul.
- OKUDUCU, Güldal (2014), *Türk Kadınlarının Kısa Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- KABACALI, Alpay (1998), *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayii*, İstanbul.
- KARASAR, Niyazi (2009), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Nobel Yayınları, Ankara.
- KOLOĞLU, Orhan (1987), *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- KOLOĞLU, Orhan (2014), *İlk Gazete ilk Polemik*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Meydan Larousse (1972), C.VII.
- NESİN, Aziz (1973), *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*, İstanbul.
- OKUDUCU, Güldal (2014), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Kadınının Kısa Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- ORAL, Fuat Süreyya (1968), *Türk Basın Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu Dönemi 1728-1922 / 1831 - 1922*, Oral Yayınları, Ankara
- ÖNGÖREN, Ferit (1983), *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- OZTURK, Nuran- SARMAN, Meryem Arslan (2015), "16. Yüzyıl Osmanlı Hekimlerinden Şaban Nidâî ve Dâvûd-i Antakî'nin Yazdığı Tıp Kitaplarında Tıbb-ı Nebevî Etkisi Üzerine Bir Karşılaştırma". *Uluslararası İslam ve Tıp (Tıbb-ı Nebevî) Kongresi Bildirileri*, <https://ilahiyat.cu.edu.tr/tr/Belgeler/Medya/TNBildiri.pdf> s. 512-531.
- POPE, Martin (2012), *Karikatür Hakkında Öğrenmek İstedğiniz Her Şey*, İstanbul, Profil Yayıncılık.
- SARMAN, Meryem Arslan (2015). "Nâbî'ye Göre Tabîb ve Tabâbet". *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi* C.3 S.6, Ocak (2015), s. 80-97;
- TOPUZ, Hıfzı (1997), *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- TOPUZ, Hıfzı (2003), *Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.